

De jaren zestig als kruispunt in de *histoire croisée* van de Lage Landen

Ido de Haan

Abstract

The Sixties as turning point in the histoire croisée of the Low Countries

While comparative and transnational approaches are now dominant historiographical trends, there is currently little interest in an integrated approach to the modern history of Belgium and the Netherlands. This is all the more remarkable, since such an integral approach to the history of the Low Countries prevailed until the 1970s, despite the fact that Pieter Geyl's ideological programme of a Greater Netherlands had fallen into disrepute. Two recent publications suggest a departure from this trend and re-open the debate on how to write an integrated history of the Low Countries, especially for the period after the constitutional division of 1830. Reflecting on these publications, De Haan argues that there are strong historical commonalities between the Belgium and the Netherlands, and that the historiographical trend of increased attention to national specificities must be interpreted as a reflection of the divided impact of the Sixties in the two countries.

Keywords: Low Countries, Belgium, The Netherlands, historiography, *histoire croisée*, Sixties

Je zou het een voorbeeld van de wet van de remmende voorsprong kunnen noemen: de moderne Nederlandse en Belgische politieke geschiedschrijving werd – lang voordat de term *histoire croisée* was uitgevonden – beschouwd als een geschiedenis van onderlinge interactie, verwantschap en beïnvloeding, getekend door wat Pieter Geyl in 1946 had aangeduid als de ‘eenheid en tweeheid in de Nederlanden’.¹ Maar terwijl de comparatieve en transnationale geschiedschrijving floreert, en de Nederlandse en Belgische

geschiedschrijving in rap tempo internationaliseert, leken maar weinig historici zich de laatste tijd nog druk te maken over een geïntegreerde geschiedenis van de Lage Landen en de interactie tussen Nederland en België.

Daar is nu verandering in gekomen met twee publicaties waarin de vraag naar de samenhang van de geschiedenis van de Lage Landen centraal staat. Onlangs verscheen *De Lage Landen. Een geschiedenis voor vandaag*, geschreven door de Antwerpse historicus Marnix Beyen en de Leidse historici Judith Pollmann en Henk te Velde. Het is naast een beknopte, buitengewoon goed leesbare en prachtig geïllustreerde geschiedenis van de

¹ Ik dank Bram Mellink, Dirk Jan Wolffram, Frederik Buylaert, Pieter Huistra en Anne Petterson voor hun commentaar op eerdere versies van dit stuk. Pieter Geyl, *Eenheid en tweeheid in de Nederlanden* (Lochem 1946).

Lage Landen vanaf de late middeleeuwen tot het heden, ook een programmatisch boek. Hoewel de Lage Landen sinds 1830 definitief staatkundig gescheiden zijn, delen zij volgens de auteurs een ‘particularistische’ politieke cultuur, getekend door culturele verscheidenheid en lokale autonomie, en derhalve een neiging tot versplintering, die gecompenseerd wordt door ‘een lange traditie van overleg en collectief bestuur, en een grote bedrevenheid in onderhandelen’. In de Noordelijke Nederlanden werd meestal geprobeerd om door schikken en plooiën tot consensus te komen; in het Zuiden was ‘de inzet vooral de macht te verkavelen’. Deze politieke cultuur was het gevolg van het feit dat de Lage Landen vaak het strijdterrein van Europese grootmachten waren, ‘waar Franse en Duitse machtsblokken als tektonische platen tegen elkaar aanschuiven’ en Engelse bemoeienis nooit ver weg was.² De samenwerking tussen burgers op lokaal niveau werd aangejaagd door strijd tegen het water. Bovendien waren de Lage Landen sterk verstedelijkt, niet door de vorming van grootschalige urbane centra als Londen of Parijs, maar in de vorm van veel relatief kleine steden, bevolkt door een economisch en politiek weerbare burgerij, met een scherp oog voor het eigen en lokale belang, wat bijdroeg aan de totstandkoming van duidelijk gearticuleerde lokale en regionale identiteiten.

Met dit boek leveren Beyen, Pollmann en Te Velde een belangrijke bijdrage aan de reflectie op de vraag of het zinvol is een geschiedenis van de Lage Landen te schrijven. Die vraag staat ook centraal in de recente jubileumeditie van *BMGN – Low Countries Historical Review*. Ter gelegenheid

² Marnix Beyen, Judith Pollmann en Henk te Velde, *De Lage Landen. Een geschiedenis voor vandaag* (Rekkem/ Den Haag 2021) 8.

van de vijftigste jaargang vroeg de redactie een reeks ‘betrokken buitenstaanders’ te reflecteren op de vraag ‘wat er nu zo bijzonder is aan de geschiedenis van de Lage Landen en waarin de historiografische tradities in Nederland en België verschillen, of juist sterk op elkaar lijken. Bestaat er wel zoiets als ‘de’ geschiedenis van de Lage Landen, voorbij de geschiedenis van Nederland en België?’³ Daarmee snijdt de redactie een kwestie aan die de *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN)* al bezighield vanaf 1970 (het moment waarop de *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden (BGN)* met de *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap (BMHG)* samenging in de *BMGN*).⁴

In deze kwestie lopen geschiedenis – de verleden tijd – en historiografie van de Lage Landen onontwarbaar door elkaar. Is een geïntegreerde benadering van de geschiedenis van de Lage Landen onlosmakelijk verbonden met een ideologische keuze voor een geschiedenis van de Nederlandse stam? Delen de Lage Landen een gezamenlijk verleden, of volgen Noord en Zuid, Nederland en België, een eigen historisch traject? En ook als dat laatste het geval is, zijn de ontwikkelingen in beide delen dan niet toch het beste te behandelen als een *histoire croisée*, in vergelijkend perspectief of als geschiedenis van culturele transfer?

³ Danielle van den Heuvel e.a., ‘Van de redactie – Redactioneel. 50 jaar BMGN: omzien en vooruitkijken’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 136.1 (2021) 1-5, aldaar 2.

⁴ Bij de fusie werd de telling van de *BMGH* voortgezet. De naam *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* heeft vanaf het begin tot enig ongemak geleid. Dat betrof naast het programmatische karakter in de eerste plaats het droogstoppelig karakter ervan: ‘De redactie heeft dan ook getracht een pittiger naam te bedenken; het is haar echter niet gelukt er een te verzinnen die al haar leden bevredigde.’ De redactie, ‘Een woord ter inleiding’, *BMGN* 85.1 (1970) 3-5, aldaar 3.

Deze interactie tussen nationale contexten, en de transnationale context van nationale geschiedschrijving stond al langer op de agenda – sinds Geyl in het bijzonder in de historiografie van de Lage Landen. Maar de conceptualisering van *histoire croisée* en verwante begrippen zoals de geschiedenis van transfer en transnationale geschiedenis is van recente datum. Opvallend in de discussie over deze termen is dat het onderscheid tussen de verschillende vormen van geschiedschrijving door elkaar lopen: gaat het om een vergelijkende benadering, om een geschiedenis van transfer tussen twee afzonderlijke entiteiten, of om een nog inniger verstrengeling in een transnationale context? Michael Werner en Bénédicte Zimmermann constateerden al in 2006 een ‘stalemate in the debate between comparativists and transfer specialists’ en meenden dat de term *histoire croisée* een verzamelterm was voor uiteenlopende manieren waarop interacties tussen historische fenomenen in beeld kunnen worden gebracht.⁵

Hoewel de ambitie een bijdrage te leveren aan, of mededelingen te doen over, de geschiedenis der Nederlanden als geheel dus een programmatisch historiografisch uitgangspunt impliceert, klonk de schroom dat punt aan te snijden door in het eerste redactioneel van de *BMGN*: ‘Wij geloven tevens dat vooral sinds de Tweede Wereldoorlog de samenwerking tussen Belgische

en Nederlandse historici heilzame en stimulerende resultaten heeft gehad en nog heeft en dat deze ook in een tijdschrift haar weerspiegeling kan en moet vinden, maar dit betekent niet dat wij allen een bepaalde interpretatie van de geschiedenis der Nederlanden voorstaan.’⁶ Hiermee reageerde de redactie *sotto voce* op de strijd die historici in Nederland en België, ondanks de beleden samenwerking, sinds de jaren twintig van de vorige eeuw had verdeeld: de vraag of een geïntegreerde geschiedschrijving van de Lage Landen de afkeuring van de staatkundige scheiding van Noord en Zuid, en de omarming van de Groot-Nederlandse gedachte impliceerde. Zoals Pieter Huistra en Bram Mellink constateren in hun bijdrage aan het recente jubileumnummer, heeft de *BMGN – Low Countries Historical Review* in de afgelopen vijftig jaar geworsteld met de vraag hoe de geschiedenis van de Lage Landen geschreven moest worden. Opeenvolgende redacties van het tijdschrift verwierpen politieke sympathie voor de Groot-Nederlandse gedachten, maar ‘ondertussen had en heeft *BMGN* toch stilzwijgend een deel van de Groot-Nederlandse erfenis aanvaard. En dat is de andere kant van de omgang daarmee: de twijfel over dat kader’.⁷

De constatering dat het hier een ‘stilzwijgende aanvaarding’ betrof is terecht. Hoewel het tijdschrift ook in de Engelstalige versie van zijn titel het programmatisch oogpunt handhaafde om bij te dragen aan de geschiedschrijving van ‘de Nederlanden’ – *the Low Countries* –, is daarover in de afgelopen vijftig jaar vrijwel geen discussie gevoerd.

5 Michael Werner en Bénédicte Zimmermann, ‘Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity’, *History and Theory* 45.1 (2006) 30-50. Zie verder Bénédicte Zimmermann, Claude Didry en Peter Wagner (red.), *Le travail et la nation: histoire croisée de la France et de l’Allemagne* (Paris 1999); Michael Werner en Bénédicte Zimmermann, ‘Vergleich, Transfer, Verflechtung. Der Ansatz der Histoire croisée und die Herausforderung des Transnationalen’, *Geschichte und Gesellschaft* 28.4 (2002) 607-636; Kiran Klaus Patel, ‘An Emperor without Clothes? The Debate about Transnational History Twenty-five Years On’, *History Compass* 13 (2015) 78-87.

6 De redactie, ‘Een woord ter inleiding’, 5. Zie verder Hans Blom, ‘Een eeuwfeest? Een verkenning ter gelegenheid van de laatste aflevering van deel honderd van de *BMGN*’, *BMGN* 100.4 (1985) 576-587.

7 Pieter Huistra en Bram Mellink, ‘Behoud de *Bijdragen*, vernieuw de vorm’, *BMGN – Low Countries Review* 136.2 (2021) 6-22, aldaar 15.

Dat is spijtig, want zoals Beyen, Pollmann en Te Velde laten zien, kan een analyse van de overeenkomsten en contrasten tussen de ontwikkeling van de geschiedenis van Nederland en België duidelijk maken wanneer en waarom Noord en Zuid in de Lage Landen hetzelfde traject volgden. Over het algemeen wordt na 1585 op 1830 gewezen als het kruispunt waarna de wegen van Noord en Zuid definitief gescheiden raakten. Ik zal hier met een korte analyse van de sociaal-politieke ontwikkelingen na 1830 betogen dat deze historische tweedeling pas vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw definitief zijn beslag kreeg. Dat is van belang om de *histoire croisée* van de Lage Landen uit zijn politiek-ideologische bevingenheid te halen, maar ook een aanvulling op het beeld dat Beyen, Pollmann en Te Velde van die geschiedenis schetsen.

De historiografie van de Lage Landen

De huiver om het debat aan te gaan over geschiedschrijving van de Lage Landen is bovenal het gevolg van de opstelling van Pieter Geyl. In zijn werk keerde hij zich fel tegen de door 'een zeer strijdbaar nationalisme' ingegeven belgicistische 'overconstructie' van Henri Pirenne ('professor in het Vlaamse land, gelooft met heel zijn ziel in het recht van de Franse overheersing').⁸ Net zo hard viel Geyl de Nederlandse historici aan die niet zagen dat het Noord-Nederlands nationalisme 'een fase geweest is, die alleen in de protestantse overheersing een redelijke verklaring vinden kon [...] [en] door de verzwakking van de protestantse gedachte en de bewustwording van het katholieke

volks gedeelte in een crisis is geraakt'.⁹ Zij allen gingen er volgens Geyl aan voorbij dat de geschiedenis van de Lage Landen bijeengehouden werd door 'historische werking op de grondstof van een taalgroep', en de scheiding van de 'Nederlandse stam' het gevolg was van internationale krachten, versterkt door 'systematische gallicisering van Vlaanderen'.¹⁰ Geyls politieke geschiedenis van de Lage Landen werd vooral omarmd door de Vlaamse Beweging maar kwam daarmee ook in de kwade reuk van collaboratie te staan. Meer nog dan in België, waar de naoorlogse repressie van de collaboratie door veel Vlaamse nationalisten als een onrecht werd ervaren, was de Groot-Nederlandse ideologie in Nederland na de oorlog politiek en intellectueel failliet. Hoewel Pieter Geyl volhardde in een steeds conservatiever pleidooi voor verscheidenheid en tegen Franse overheersing (met name in de Europese eenwording), bleef hij met zijn geschiedenis van de Nederlandse stam steken bij 1830 – volgens zijn biografen omdat hij niet zag 'hoe hij uit de moderne geschiedenis zijn gelijk kon halen'.¹¹

Ondanks het politieke en intellectuele failliet van Geyls Groot-Nederlandse visie,

9 Pieter Geyl, 'Opkomst en verval van het Noord-Nederlands nationaliteitsbesef', in: *Eenheid en tweedheid in de Nederlanden* [1931], 134-153, aldaar 152-3.

10 Pieter Geyl, 'De klein-Nederlandse traditie in onze historiografie', in: *Eenheid en tweedheid in de Nederlanden* [1923], 7-33, aldaar 9; Pieter Geyl, 'The United Kingdom of the Netherlands, 1814-1830, the Flemish Movement', in: *The History of the Low Countries. Episodes and Problems. The Trevelyan Lectures 1963 with four additional essays* (London/New York 1964) 193-214, aldaar 199.

11 Pieter van Hees in Wim Berkelaar en Jos Palm, *Ik wil wekken en waarschuwen. Gesprekken over Nederlandse historici en hun eeuw* (Amsterdam 2008) 53; geciteerd in Wim van Berkelaar, Leen Dorsman en Pieter van Hees, 'Nawoord', in: Pieter Geyl, *Ik die zo weinig in mijn verleden leef. Autobiografie 1887-1940*. Bezorgd en toegelicht door Wim van Berkelaar, Leen Dorsman en Pieter van Hees (Amsterdam 2009), 373-388, aldaar 383 n.43.

8 Pieter Geyl, 'Belgicistische geschiedschrijving', in: *Eenheid en tweedheid in de Nederlanden* [1927], 58-90, aldaar 59.

bleef het idee dat de geschiedenis van de Lage Landen in samenhang beschouwd diende te worden het uitgangspunt voor de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (AGN, 1949-1958) en voor de nieuwe *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (NAGN, 1977-1983). Zoals bij het verschijnen van de NAGN werd opgemerkt, was dit werk net als de eerdere AGN ‘in zeker opzicht een triomf voor de Grootnederlandse gedachte’. Maar ‘de medewerkers van de AGN waren lang niet allen die gedachte toegedaan, en in de uitwerking beperkte men zich gewoonlijk tot een naast elkaar plaatsen van opstellen over onderdelen van de geschiedenis van noord en zuid.’¹²

Dat gold ook voor de eendelige *Geschiedenis van de Nederlanden* (1994) onder redactie van Hans Blom en Emiel Lamberts.¹³ In een bespreking daarvan in de *BMGN* noemde Willem Frijhoff de redactionele onderbouwing van de ‘—wat mij betreft nauwelijks discutabele — optie om Noord en Zuid gezamenlijk te behandelen [...] opvallend voorzichtig. Men proeft angst voor een aanklacht wegens het misdrijf van de Groot-Nederlandse gedachte. Vooral geen ideologie in zo’n geschiedenis, moeten de redacteurs hebben gedacht.’¹⁴ Die verwerping van het ideologische fundament – de afkeer om ‘een

bepaalde interpretatie van de geschiedenis der Nederlanden’ te propageren, zoals de eerste *BMGN*-redactie benadrukte – had ook in de *BMGN* tot gevolg dat de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, en meer nog de moderne geschiedenis van België en Nederland na het ‘mislukte experiment van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden’, in aparte stukken werden behandeld.¹⁵

Het gebrek aan aandacht voor een geïntegreerde geschiedenis van de Lage Landen is geen aberratie van de *BMGN*. Ook in het *Tijdschrift voor Geschiedenis* zijn de afgelopen 25 jaar geen vergelijkende of transnationale studies van Nederland en België gepubliceerd. Dezelfde conclusie kan getrokken worden voor het *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis / The Low Countries Journal of Social and Economic History*: ook hier spelen de Lage Landen als geheel geen rol. Maar gezien de positie van de *BMGN* als tijdschrift dat nadrukkelijk – en uitsluitend – gericht is op de geschiedschrijving van de Lage Landen, is het buitengewoon opmerkelijk dat juist dat historiografische perspectief grotendeels ontbreekt. Bij het doornemen van die vijftig jaargangen blijkt het aantal stukken waarin de Lage Landen als geheel worden besproken zeer beperkt. Naast een enkele vroegmoderne studie van de Lage Landen als geheel, zijn er in de loop der tijd vooral enkele bijdragen over de betrekkingen tussen Noord en Zuid in het Revolutietijdvak en het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden gepubliceerd.¹⁶

12 Hans van der Hoeven, ‘De nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden’, *Ons Erfdeel* 27 (1984) 321-328, aldaar 321.

13 J. Van Houtte e.a. (red.), *Algemene geschiedenis der Nederlanden* (12 delen) (Antwerpen/Utrecht 1949/1958); D.P. Blok e.a. (red.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (15 delen) (Haarlem 1977-1983); J.C.H. Blom, E. Lamberts, *Geschiedenis van de Nederlanden* (Amsterdam 2014 [1994]).

14 Willem Frijhoff, ‘J.C.H. Blom, E. Lamberts, Geschiedenis van de Nederlanden’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 117:3 (2002) 375-377, aldaar 375. Het betrof een bespreking van de tweede editie uit 2001; het is wellicht tekenend voor het gebrek aan aandacht voor de geschiedenis van de Lage Landen als geheel dat de eerste editie aan de aandacht van de redactie was ontsnapt.

15 Zie voor de historiografie van het Verenigd Koninkrijk Ido de Haan, Paul den Hoed en Henk te Velde (red.), *Een nieuwe staat. Het begin van het Koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam 2013).

16 Zie bijvoorbeeld het discussiedossier over Niek van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900*, met bijdragen van Ido de Haan en Lode Wils, *BMGN – Low Countries Review* 121.1 (2006) 55-75; en de bijdragen aan het themanummer ‘Political Change and Civic Continuities in the Age of Revolutions’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 133:3 (2018).

Maar als het gaat om stukken over de periode na de definitieve staatkundige scheiding van 1830, blijft de oogst beperkt tot niet meer dan een handvol bijdragen waarin Nederland en België in vergelijkend of transnationaal perspectief gezamenlijk behandeld worden.¹⁷ Zoals ook Marc Boone en Tom Verschaffel in hun bijdrage aan het recente jubileumnummer constateren, is ondanks de Vlaams-Nederlandse samenstelling van de redactie, 'het aandeel van deze grensoverschrijdende bijdragen al met al beperkt. Zoals de meeste Noord-Nederlandse historici schreven over de Noord-Nederlandse geschiedenis, zo namen de meeste Zuid-Nederlanders de Belgische geschiedenis voor hun rekening – een taakverdeling die overigens ook in een gezamenlijk project als de AGN werd gehanteerd.'¹⁸

17 A. de Vroede, 'Volksonderwijs en maatschappij in België en Nederland van de zeventiende tot het begin van de twintigste eeuw', *BMGN* 92.2 (1977) 181-207; Maria de Waele, 'De geest van Munster. De botsende economische en commerciële belangen van België en Nederland en de invloed op de wederzijdse beeldvorming (1830-1940)', *BMGN* 115.1 (2000) 33-59; Iris Steen, 'Idealisme versus pragmatisme. De Belgisch-Nederlandse culturele betrekkingen 1945-1980', *BMGN* 116.4 (2001) 437-464; Bert de Munck, 'Mutations to the Polder Model. Critical Reflections on "Exceptionalism" and Continuity in the Low Countries', *BMGN – Low Countries Historical Review* 129.1 (2014) 112-124; Nele Beyens, 'Belgian's Political Reconstruction after World War II. An Exemplary Case for the Normalisation of the Post-War Western-European State?' *BMGN – Low Countries Historical Review* 129.4 (2014) 34-39; Ben Wellings, 'First World War Commemorations in Belgium and the Netherlands. Comparative Perspectives', *BMGN – Low Countries Historical Review* 131.3 (2016) 99-109; Nico Wouters en Jan Julia Zurné, 'Jodenvervolging en daderprocessen in België en Nederland (1944-1951): rechtspraak en herinneringsculturen', *BMGN – Low Countries Historical Review* 131.4 (2016) 77-108; Joost Jonker, Michael Milo en Johan Vannerom, 'From Hapless Victims of Desire to Responsibly Choosing Citizens. The Emancipation of Consumers in Low Countries' *Consumer Credit Regulation*, *BMGN – Low Countries Historical Review* 132.3 (2017) 115-138.

18 Marc Boone en Tom Verschaffel, "'Et pour les Belges la même chose"? Het Vlaamse aandeel in de BMGN', *BMGN*

Die taakverdeling heeft de laatste decennia geleid tot een gescheiden Nederlandse en Belgische historiografie, waarin afscheid is genomen van een geïntegreerde historiografie van de Lage Landen. Recente Belgische en Nederlandse overzichtswerken behandelen de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in een strikt nationaal kader. Dat geldt bijvoorbeeld voor de opeenvolgende edities van de politieke geschiedenis van Nederland, *Een land van kleine gebaren* (1999), voor het eveneens vaak herdrukte *Republiek van rivaliteiten* (2002), en voor nog recentere overzichten van de Nederlandse geschiedenis van de hand van Friso Wielenga en James Kennedy.¹⁹ Hetzelfde gaat op voor de Belgische pendant van deze historische handboeken, zoals de al iets oudere maar veelvuldig herziene *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*, de driedelige *Nieuwe geschiedenis van België 1830-heden*, en het recente handboek over de politieke geschiedenis van België dat Emmanuel Gerard en Frederik Verleden uitgaven onder de titel *De ongrijpbare macht*.²⁰ De historiografie van de Lage Landen is zo zeer verdeeld geraakt dat er zelfs geen sprake meer is van een gedeelde herinnering aan dat verleden:

– *Low Countries Historical Review* 136.2 (2021) 24-41, aldaar 35.

19 Remieg Aerts e.a., *Land van kleine gebaren. Politieke geschiedenis van Nederland 1780-2012*. 8^e herziene druk (Amsterdam 2013 [1999]); Piet de Rooy, *Republiek van Rivaliteiten. Nederland sinds 1813*. 5^e herziene druk (Amsterdam 2014 [2002]); Friso Wielenga, *Geschiedenis van Nederland: van de Opstand tot heden* (Amsterdam 2012); James C. Kennedy, *A Concise History of the Netherlands* (Cambridge 2017).

20 Els Witte, Alain Meynen en Dirk Luyten, *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*. 10^e volledig geactualiseerde en bijgewerkte druk (Antwerpen 2016 [1981]); Vincent Dujardin e.a. (red.) *Nieuwe Geschiedenis van België I 1830-1905; II 1905-1950; III 1950-heden* (Tielt 2005-2009). Emmanuel Gerard en Frederik Verleden, *De ongrijpbare macht. Politieke geschiedenis van België* (Leuven 2019).

ook de Nederlandse en Belgische varianten van het *lieux de mémoire*-project hanteerden een strikt nationaal kader.²¹ Zelfs de bundel waarin Jo Tollebeek en Henk te Velde trachten het collectieve geheugen van de Lage Landen te reconstrueren toonde volgens een van de recensenten vooral de afstand tussen Vlamingen en Nederlanders: zij 'kijken minder dan vroeger naar elkaars televisiezenders, verstaan elkaar soms nauwelijks en maken ruzie over de Schelde.'²² Deze historiografische boedelscheiding lijkt definitief gecanoniseerd te zijn, nu er naast een canon van de Nederlandse geschiedenis ook een canon van Vlaanderen in de maak is.²³

Die Vlaamse canon wijst bovendien op een tweede historiografische breuklijn, die van belang is voor de groeiende afstand tussen de Nederlandse en Belgische historiografie. Die breuklijn werd gethematiseerd door de Leuvense emeritus hoogleraar sociologie Luc Huyse in 2003 in een terugblik op zijn studies van de politieke geschiedenis van België:

Tot rond 1985 verliepen heel wat wetenschappelijke projecten waarin ik betrokken was in een unitair kader. Het zicht op Wallonië bleef min of meer behouden. Dat is niet langer zo. De regionalisering van België laat zich ook voelen in het wetenschappelijk onderzoek

van samenleving en politiek. Belgische projecten komen minder vaak voor.²⁴

In de *BMGN – Low Countries Historical Review* is ook deze trend af te lezen, al is het dan *ex negativo*: over de Franstalige delen van de Lage Landen wordt vrijwel niets gepubliceerd. Een curiosum in die context is een Franstalig artikel uit 1979 over centralisatie in Nederland, in een themanummer over federalisme ter gelegenheid van het 400-jarig jubileum van de Unie van Utrecht, waarin België en Nederland naast elkaar, maar zonder enig vergelijkend of transnationaal perspectief worden behandeld.²⁵

Die gelijktijdige divergentie van Nederlands-Belgische en Vlaams-Waalse geschiedschrijving hangt wellicht onderling samen. De groeiende tegenstellingen in België hebben unitair ingestelde historici genoopt de samenhang van de Belgische geschiedenis te benadrukken. Zoals uit de *Nieuwe geschiedenis van België 1830-heden* blijkt, is er in de zoektocht naar wat Vlaanderen en Wallonië delen weinig ruimte voor enig buitenland. Dat is voor een deel nog wel het geval in het werk van Els Witte – medeauteur van de *Nieuwe Geschiedenis van België* en *grande dame* van de Belgische geschiedschrijving. Opvallend is dan evenwel dat waar zij wijst op de internationale context van de Belgische geschiedenis, Nederland en Frankrijk vooral fungeren als centrifugale krachten.²⁶ En ook voor haar werk geldt hetzelfde als voor de rest van de Belgische geschiedschrijving, dat de

21 Henk Wesseling e.a. (red.), *Plaatsen van herinnering. 1. Nederland van prehistorie tot beeldenstorm; 2. Nederland in de zeventiende en achttiende eeuw; 3. Nederland in de negentiende eeuw; 4. Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2005-2006); Jo Tollebeek (red.), *België, een parcours van herinnering. 1. Plaatsen van geschiedenis en expansie; 2. Plaatsen van tweedracht, crisis en nostalgie* (Amsterdam 2008)

22 Camille Creyghton, recensie van Jo Tollebeek en Henk te Velde (red.), *Het geheugen van de Lage Landen* (Rekkem 2009) en andere studies over Nederlandse en Belgische lieux de mémoire, *BMGN* 125.4 (2010) 112-114, aldaar 114.

23 Zie <https://www.canon.vlaanderen/>. Dank aan Anne Petterson, die op deze voortzetting van deze trend wees.

24 Luc Huyse, *Over politiek* (Leuven 2003) 11.

25 P.J. Verdam, 'Centralisation et décentralisation aux Pays-Bas à l'époque contemporaine', *BMGN* 94.3 (1979) 3, 409-417.

26 Els Witte, *Voor vrede, democratie, wereldburger-schap en Europa* (Kapellen 2009); Els Witte, *Het verloren koninkrijk: het harde verzet van de Belgische Orangisten tegen de revolutie 1828-1850* (Antwerpen 2014); Els Witte, *Belgische republieken. Radicalen tussen twee revoluties (1830-1850)* (Kalmthout 2020).

even nabije Duitse of Britse ontwikkelingen hoegenaamd geen rol spelen, terwijl ook andere vergelijkingen – met andere kleine landen, koloniale mogendheden, verzuilde samenlevingen – onbesproken blijven.

De wederzijdse afgrenzing van de Belgische en Nederlandse geschiedenis is echter niet alleen toe te schrijven aan het Vlaams-Waalse narcisme van het kleine verschil: de obsessie met – overigens zonder meer reële – onderlinge tegenstellingen, die historische continuïteiten en overeenkomsten met andere landen aan het oog onttrekt.²⁷ Ook de Nederlandse historici zijn zo met zichzelf bezig, dat ze de Zuidelijke Nederlanden niet langer zien liggen. Zo was de zogeheten IJkpuntenreeks die in de jaren negentig de Nederlandse cultuur schetste bedoeld om de Europese context daarvan te belichten, maar mondde het project vooral uit in een zoektocht naar de Nederlandse identiteit, waarin de Zuidelijke Nederlanden en België nauwelijks een rol speelden. Zoals Karel Davids concludeerde in het aan deze reeks gewijde dossier in *BMGN*, was het daarmee ‘typisch een product van de heersende stemming

in Nederland in de jaren negentig’.²⁸ Ook het met de *Nieuwe geschiedenis van België* vergelijkbare – gelijktijdig ontwikkelde, iets minder samenhangende – Nederlandse project *De Natiestaat. Politiek in Nederland sinds 1815* was primair nationaal georiënteerd. In de zestien delen die tussen 2001 en 2014 in deze reeks verschenen, speelde de vergelijking met andere nationale contexten wel een iets grotere rol en figureerde het moderne Nederland als ‘stipje op de wereldkaart’. Maar in de afsluitende studie waarin Piet de Rooy deze typering van Nederland als leidraad nam, werd, met uitzondering van de negen pagina’s waarin de *Werdegang* van *union intime* naar Belgische Opstand werd behandeld, de Belgische geschiedenis geheel buiten beschouwing gelaten.²⁹

Die gerichtheid op Nederland kwam in 2009 in de *BMGN – Low Countries Historical Review* tot uitdrukking in een themanummer over de internationalisering van de Nederlandse politieke geschiedenis. Karel

27 Het historiografische gebruik van de term ‘narcisme van het kleine verschil’ is ontleend aan de Amerikaanse historicus Peter Baldwin, die er op wees dat in de zoektocht naar typische verschillen tussen verzorgingsstaten over het hoofd wordt gezien dat de Amerikaanse verzorgingsstaat per saldo weinig verschilt van de Europese staten: *The Narcissism of Minor Differences. How America and Europe are Alike* (Oxford 2011). Overigens leidt het gebruik van de term van het ‘narcisme van het kleine verschil’ voor de Vlaams-Waalse twisten tot heftige reacties van Vlaamse historici – zozeer dat deze zinsnede in een eerdere versie van deze tekst een belangrijke reden was voor de redactie van de *BMGN – Low Countries Historical Review* om van publicatie ervan af te zien. Dit kan beschouwd worden als bevestiging van de hier geformuleerde gedachte dat de nadruk op onderlinge verschillen binnen de Belgische historiografie een gesprek over de overeenkomsten van die geschiedschrijving met die van andere delen in de weg kan staan.

28 Karel Davids, ‘In opdracht van de tijd? (De) Nederlandse cultuur in Europese context 1650-2000’, *BMGN* 117.4 (2002) 544-556, aldaar 551. De obsessie met de nationale identiteit kwam bijvoorbeeld tot uitdrukking in de spraakmakende bundel onder redactie van Koen Koch en Paul Scheffer, *Het nut van Nederland. Opstellen over soevereiniteit en identiteit* (Amsterdam 1996). De IJkpuntenreeks bestond uit Willem Frijhoff, Marijke Spies en Wiep van Bunge, *1650: Bevochten eendracht. Nederlandse cultuur in Europese context 1* (Den Haag 1999); Joost Kloek, Wijnand Mijnhardt en Eveline Koolhaas-Grosfeld, *1800: Blauwdrukken voor een samenleving. Nederlandse cultuur in Europese context 2* (Den Haag 2001); Jan Bank, Maarten van Buuren en Marianne Braun, *1900: Hoogtij van burgerlijke cultuur. Nederlandse cultuur in Europese context 3* (Den Haag 2000); Kees Schuyt, Ed Taverne en Sandra van Voorst, *1950: Welvaart in zwart-wit. Nederlandse cultuur in Europese context 4* (Den Haag 2000); Douwe Fokkema en Frans Grijsenhout, *Rekenschap: 1650-2000. Nederlandse cultuur in Europese context 5* (Den Haag 2001). Daarnaast verscheen in dit project een lange reeks deelstudies.

29 Piet de Rooy, *Ons stipje op de wereldkaart. De politieke cultuur van Nederland in de negentiende en twintigste eeuw* (Amsterdam 2014).

Davids noteerde toen in het redactioneel commentaar dat de auteurs ‘zich bijna allemaal [richtten] op de geschiedschrijving over het noordelijk deel van de Lage Landen. Na het artikel van Pollmann over de Opstand verdwijnen de Zuidelijke Nederlanden buiten beeld.’ Davids zag dit toen nog als een ‘gebrek aan evenwicht in onze *Low Countries Historical Review*’ die wellicht goed gemaakt zou worden in de recensierubriek.³⁰ Maar die kanttekening ontbrak een jaar later in het feestnummer ter gelegenheid van de 125e jaargang van de *BMGN*, waarin de internationale relevantie van de Nederlandse geschiedenis centraal stond, maar geen van de auteurs nog een woord wijdde aan de context van de Lage Landen.³¹ En ook in het recente jubileumnummer constateert bijvoorbeeld Nico Wouters dat in ‘een reflectietraject [over de historiografie van de Tweede Wereldoorlog] in het kader van de ‘Lage Landen’ alleszins niet in de *BMGN* aan bod’ kwam.³² De overige bijdragen in het themanummer bevestigen deze stand van zaken slechts.

Parallellen in de moderne politieke geschiedenis

Het gebrek aan aandacht voor de samenhang in de geschiedenis van de Lage Landen is opmerkelijk omdat zo uit beeld verdwijnt dat Nederland en België, ondanks de staatkundige scheiding van 1830, overeenkomstige politiek-culturele ontwikkelingen hebben

doorgemaakt. Een systematische *histoire croisée* van de Lage Landen zou niet alleen kunnen verklaren waarom beide landen hetzelfde traject volgden maar bovendien duidelijk kunnen maken op welk punt, en waarom, de Nederlandse en Belgische wegen uiteen zijn gaan lopen.

Voorafgaand aan *De Lage Landen* van Beyen, Pollmann en Te Velde, is daartoe in de laatste decennia maar zelden een poging gewaagd. Weinig geslaagd was die van de Vlaamse mediëvist Raoul Bauer, wiens betoog over de moderne tijd in *De Lage Landen. Een geschiedenis in de spiegel van Europa* uitliep op een pessimistische cultuurkritiek die weinig specifiek was voor de Lage Landen.³³ Een beter uitgangspunt voor zo’n analyse bood de vierdelige geschiedenis van de Lage Landen uitgegeven in 1978 door Elsevier.³⁴ Ernst Kossmann, de auteur van de laatste twee delen, over de periode 1780-1980, koos nadrukkelijk voor een geïntegreerde aanpak van de Lage Landen als één geheel.

In het licht van de discussie over de aard van *histoire croisée* is het zinvol te benadrukken hoe Kossmann die eenheid conceptualiseerde. Om te beginnen nam hij afstand van het taalkundig etnonationalisme dat ten grondslag lag aan Geyls geschiedenis van de Nederlandstalige stam. Zonder dat met zoveel woorden te zeggen, verwierp Kossmann eveneens de gedachte dat de samenhang tussen Noord en Zuid begrepen kon worden als de uitkomst van een geschiedenis van transfer. Het ging volgens hem om twee staten ‘die weinig

30 Karel Davids, ‘Redactioneel’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 124.4 (2009) 497.

31 *BMGN – Low Countries Historical Review* 125.2-3 (2010) themanummer ‘The International Relevance of Dutch History’.

32 Nico Wouters, ‘De Tweede Wereldoorlog in de Lage Landen. Bedenkingen bij vijftig jaar oorlogshistoriografie in de *BMGN*’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 136.2 (2021) 52-66, aldaar 57.

33 Raoul Bauer, *De Lage Landen. Een geschiedenis in de spiegel van Europa* (Tielt 1994).

34 R.C. van Caenegem en H.P.H. Jansen (red.), *De Lage Landen van Prehistorie tot 1500* (Amsterdam 1978); I. Schöffer, H. van der Wee en J.A. Bornewasser (red.), *De Lage Landen van 1500 tot 1780* (Amsterdam 1978); E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980* (2 delen) (Amsterdam 1986 [1976]).

sympathie voor elkaar hadden en waarvan de ene, België, gedurende het grootste deel van de hier bestudeerde periode voor alle zaken welke men van algemeen belang achtte aan het Frans de voorkeur gaf boven het Nederlands. Al hadden deze staten om geografische, economische en historische redenen zeer veel met elkaar te maken, zij legden er de nadruk op twee geheel zelfstandige gemeenschappen te vormen.³⁵ Niettemin volgden België en Nederland na 1830 voorbij de beleden verdeeldheid volgens Kossmann toch hetzelfde pad. Die parallelie was volgens hem het gevolg van het feit dat sociale en politieke elites van kleine Europese staten zich voor gelijksoortige problemen gesteld zagen. De uitdaging om staatkundige en maatschappelijke orde te creëren binnen een Europees krachtenveld en een moderniserende samenleving vormde het vertrekpunt voor een geschiedenis van België en Nederland in onderlinge samenhang.³⁶

Beide landen werden vanaf het midden van de negentiende eeuw getekend door liberale dominantie – in België wat radicaler dan in Nederland. Het fin de siècle stond in het teken van de opkomst van massabewegingen en partijen. In beide landen ontstond een socialistische beweging, en in ieder van de landen was sprake van een nogal ingewikkelde, en onderling afwijkende katholieke partijvorming. Het evidente verschil dat de plek van de noordelijke protestantse antirevolutionairen in het Zuiden werd bezet door Vlaamse nationalisten doet niet af aan het gegeven dat in beide contexten vervolgens het kiesrecht, sociale wetgeving

en de schoolwetten inzet van politieke strijd werden.³⁷ Hoewel de ervaring van de Eerste Wereldoorlog verschilde, was dit in beide landen het moment waarop de pacificatiedemocratie met een verzuild cultureel-politiek bestel en een naar corporatisme neigende sociaaleconomische ordening gestalte kregen. In België interfereerde de verzwakte positie van de liberalen en de groeiende kritiek op de democratie op ingewikkelde wijze met regionale en taalkundige verscheidenheid. Maar vervolgens schoven de zuidelijke en noordelijke panelen over elkaar, toen in beide streken het gros van de elite en de bredere volkslagen het pad van de accommodatie ten opzichte van de Duitse bezetter volgden. Bovendien dreigde onder de meer ideologisch geëngageerde groepen de Groot-Nederlandse gedachte het vehikel te worden van de nationaalsocialistische integratie van de Duitse stam in een groter Germaans rijk. Dit had tot gevolg dat dit hele gedachtegoed (inclusief de aanhangers van de Nederlandse ‘volkse’ beweging en die delen van de Vlaamse beweging die te veel op Duitse steun hadden vertrouwd) na 1945 ideologisch besmet raakte.³⁸

Ook in de jaren vijftig zag het politieke landschap in beide delen van de Lage Landen er in grote lijnen hetzelfde uit. Zoals Kossmann aangaf, bleek de ‘doorbraak’ van de tegenstelling tussen socialistische en confessionele partijen ‘in de ingewikkelde

35 Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980. Deel 1. 1780-1914*, 7.

36 J.A. Bornewasser besprak het werk tweemaal in de *BMGN*: ‘Een welgefundeerde, knappe en koele synthese’, *BMGN* 92.3 (1977) 451–461; ‘De ‘koele synthese’ voltooid en verantwoord’, *BMGN* 104.2 (1989) 234–241.

37 Zie op dit punt bijvoorbeeld ook Thomas Ertman, ‘Liberalization, democratization, and the origins of “pillarized” society in nineteenth-century Belgium and the Netherlands’, in: Nancy Bermeo en Philippe Nord (red.), *Society Before Democracy: Lessons From Nineteenth-Century Europe* (Lanham 2000) 155–178, waarin overigens Kossmann de belangrijkste bron van informatie is.

38 Dit is historiografisch geduid in Ivo Schöffer, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden* (Utrecht 1978 [1956]), 140–151. Zie voor België Luc Huyse en Steven Dhondt, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België, 1942-1952* (Leuven 1991).

werkelijkheid van de Lage Landen een te schematische mening'.³⁹ De politieke verhoudingen werden opnieuw getekend door het antagonisme tussen respectievelijk de Belgische Socialistische Partij (BSP) en de Partij van de Arbeid (PvdA), en de Christelijke Volkspartij (CVP) en de Katholieke Volkspartij (KVP) – de laatste in nauwe samenwerking met de protestantse Anti-Revolutionaire Partij (ARP). Deze politieke constellatie werd in beide landen geschraagd door een min of meer corporatistisch sociaal-economisch bestel waarin de vakbeweging nog steeds langs levensbeschouwelijke scheidslijnen verdeeld bleef.

De evidente verschillen in de bereidheid tot Rooms-Rode samenwerking kunnen het zicht ontnemen op de overeenkomsten tussen de sociaaldemocratische partijen die ieder succesvol de populariteit van de communisten wisten te keren, en op de overeenkomstige spanningen binnen de Belgische en Nederlandse katholieke zuil: 'Gedurende de jaren vijftig werd in Nederland en – in wat dramatischer vorm – in België door de katholieke Kerk en de katholieke politiek-sociale organisaties een poging gedaan om hun greep op de maatschappij te versterken'.⁴⁰ Opnieuw liepen de spanningen daarbij in België iets hoger op dan in Nederland, al zal dat anders ervaren zijn door de Nederlandse katholieken en socialisten, die zich respectievelijk aangesproken en geprovoceerd voelden door het Bisschoppelijk Mandement, *De katholieke in het openbare leven van deze tijd* (1954). Zoals in Nederland het klerikale activisme een keerpunt in de katholieke dominantie inluidde, was het Belgische Schoolpact van 1958 het moment waarop de mobiliserende

kracht van levensbeschouwelijke thema's afnam. Maar het pact was nog 'typerend voor de manier die een verzuilde democratie ter oplossing van ernstige en zeer ingewikkelde conflicten kiest: niet via een openbare parlementaire behandeling ervan maar door middel van een nationale commissie [...] in alle rust en zonder de principiële, declamatorische stijl, vereist in een publieke discussie tussen partijen die hun kracht in levensbeschouwelijke geslotenheid zoeken'.⁴¹

Kossmanns interpretatie van een parallelle politieke geschiedenis van Noord en Zuid wordt bevestigd in *De Lage Landen* van Beyen, Pollmann en Te Velde, al benadrukken zij ook de verschillen: 'Uit eenzelfde traditie van lokaal zelfbestuur zou zo in Nederland en België een andere politieke traditie groeien: bestuurlijk en middelpuntzoekend in het Noorden, oppositioneel en middelpuntvliedend in het Zuiden'.⁴² Maar het lijkt hier meer te gaan om een verschil in temperatuur, dan in de samenstelling van de soep die uiteindelijk op tafel kwam. Een belangrijke toevoeging betreft hun interpretatie van de afgelopen vijftig jaar, die Kossmann nog niet kon overzien. Jammer genoeg schiet juist op dit punt het interpretatiekader van Beyen, Pollmann en Te Velde tekort. Zij zien in beide landen vanaf de jaren zestig nog steeds in beginsel identieke ontwikkelingen, die alleen in modaliteit en gevoelstemperatuur verschillen. Volgens hen is er in Noord en Zuid na de oorlog een identiek paternalistisch getoonzette wederopbouw, en een technocratisch gelegitimeerde ontwikkeling van de verzorgingsstaat ontstaan. De jaren zestig brachten in Nederland een eenduidiger ontzuiling dan in België, waar het maatschappelijk protest niet tegen 'gezag' als zodanig was gericht maar in de eerste

39 Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980, Deel 2. 1914-1980*, 218.

40 Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980, Deel 2. 1914-1980*, 268.

41 Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980, Deel 2. 1914-1980*, 272-3.

42 Beyen, Pollmann en Te Velde, *De Lage Landen*, 111.

plaats tegen de Franstalige en Waalse elite en zo de opmaat vormde voor ‘een lang en complex federaliseringsproces, waarmee de politieke instellingen zich aanpasten aan de realiteiten van het land’.⁴³ Niettemin is in beide landen vanaf de jaren zeventig sprake van ‘vervreemding’ door de komst van buitenlanders en wantrouwen tegen de politiek, die in België een sterkere partijpolitieke vertaling krijgt. Daarentegen is er in Nederland in eerste instantie een technocratische Paarse respons, die pas na 2000 geconfronteerd wordt met een populistische respons. Niettemin concluderen Beyen, Pollmann en Te Velde: ‘Burger zijn betekent in België en Nederland anno 2021 in grote lijnen hetzelfde, al heeft de gevoelsgemeenschap telkens andere vormen aangenomen’.⁴⁴

De jaren zestig als breukpunt

Een dergelijke analyse is in veel opzichten overtuigend, maar laat een belangrijke vraag onbeantwoord: als de geschiedenis van de Lage Landen zoveel overeenkomsten heeft, hoe kan het dan dat de historiografie in beide landen de laatste vijftig jaar zulke uiteenlopende sporen is gaan bewandelen? Hoe kan het dat Geyls programma, dat na 1945 zo dominant was, terwijl daar op politiek-ideologische gronden legitieme bezwaren tegen waren, vanaf de jaren zeventig plaats maakt voor strikt nationale historiografische benaderingen? Het antwoord is wellicht dat de scheiding der geesten in de historiografie een gevolg is van de zeer uiteenlopende impact van de jaren zestig in Nederland en België.

De betekenis van de jaren zestig is een omvangrijk thema, met sterk uiteenlopende

interpretaties, die overgedetermineerd worden door het politiek-ideologische belang dat conservatieve en progressieve krachten in de samenleving met die interpretaties hopen te dienen.⁴⁵ Sinds de jaren tachtig is deze discussie over het algemeen gevoerd in termen van continuïteit en verandering: vormden de jaren zestig een breuk ‘van meer omvattende betekenis dan die in 1945’?⁴⁶ Of was het idee dat hier sprake was van een crisis vooral een reflectie van de opwinding van de mensen die in dat decennium vorm hadden gegeven aan de maatschappelijke veranderingen? Maar de vraag waarin de Nederlandse jaren zestig nu verschilden van de Belgische is – met uitzondering van een hoofdstuk in *Imaazje*, de studie van Niek Pas naar de beeldvorming van Provo – nooit gesteld, ook niet in de internationalisering van het onderzoek naar de jaren zestig dat de laatste twee decennia centraal heeft

45 Zie Wolfgang Kraushaar, *1968 als Mythos, Chiffre und Zäsur* (Hamburg 2000).

46 Ernst H. Kossmann, ‘Continuïteit en discontinuïteit in de naoorlogse geschiedenis van Nederland’, *Ons Erfdeel*, XXVIII (1985) 659-668, aldaar 667; Hans Blom, ‘De tweede wereldoorlog en de Nederlandse samenleving: continuïteit en verandering’ in: C.B. Wels, G.A.M. Bekelaar en J.C.H. Blom (red.), *Vaderlands verleden in veelvoud: opstellen over de Nederlandse geschiedenis na 1500* (deel II) (Den Haag 1980) 336-357; Hans Righart, ‘Op zoek naar het epicentrum van de jaren zestig. Vragen bij een decennium’, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 20.4 (1994) 3-22. In 1995 raakte discussie over de jaren zestig in Nederland in de ban van de tegenstelling tussen Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995) en James Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam 1995). Zie ook het discussiedossier over Hans Righart, in *De nieuwste tijd: contactblad van de Vereniging voor de Geschiedenis van de Twintigste Eeuw* 4 (1995), 37-59 met bijdragen van J. Janssen, I. de Haan en Hans Righart; het themanummer ‘Bouwen aan Babylon. De jaren zestig in discussie’, *Sociologische Gids* 44.5-6 (1997); en Hans Blom, “De jaren vijftig” en “De jaren zestig”?, *BMGN* 112.4 (1997) 517-528.

43 Beyen, Pollmann en Te Velde, *De Lage Landen*, 204.

44 Beyen, Pollmann en Te Velde, *De Lage Landen*, 219.

gestaan.⁴⁷ De uiteenlopende betekenis van de jaren zestig in België en Nederland kan in drie dimensies worden geduid: sociaaleconomisch, politiek-institutioneel en cultureel.

Om te beginnen vormden de jaren zestig in sociaaleconomische zin het hoogtepunt van de *trente glorieuses*, de naoorlogse periode met ongekende welvaarts-groei, uitbreiding van de consumptiemogelijkheden en de uitbouw van de verzorgingsstaat. Op dit punt lijkt zich een eerste verschil voor te doen. Zoals Kossmann betoogde, had Nederland in de Tweede Wereldoorlog grotere schade opgelopen dan België. De sociaaleconomische wederopbouw ging daar gepaard met een grotere nadruk op opoffering en matiging. De meegaande opstelling van de arbeidersbeweging leek vanaf 1960 beloond te worden met de groeiende welvaart, nog verder aangewakkerd door de vondst van aardgas.⁴⁸ Daarentegen begonnen de jaren zestig in België met een verscherping van het klassenconflict, uitmondend in omvangrijke stakingen. Die waren deels het gevolg van de sluiting van de Waalse mijnen; de gelijktijdige en vrijwel rimpelloze sluiting van de Limburgse mijnen in Nederland maakt eens te meer het verschil tussen Nederland en

België duidelijk.⁴⁹ Cruciaal is bovendien dat in België de sociaaleconomische contestatie de verschuiving van het economisch zwaartepunt van Wallonië naar Vlaanderen aan het licht bracht en zo ook de regionale en taalkundige tegenstellingen in het geding bracht. Ook in Nederland zette de Limburgse mijnsluiting kwaad bloed in het Zuiden, wat op termijn tot uitdrukking kan zijn gekomen in een omvangrijke steun in die regio voor antisysteempartijen zoals de Partij voor de Vrijheid van de geboren Venloër Geert Wilders.⁵⁰ Maar tot een oproep tot een staatkundige boedelscheiding heeft het nooit geleid.

Dat was aan Belgische kant wel het geval. Vanuit politiek-institutioneel perspectief is dat een tweede cruciaal verschil. In België bleken in de jaren zestig de mechanismen van de verzuilingspolitiek niet langer te werken. Terwijl in het Schoolpact nog een nationaal vergelijk tussen politieke krachten gevonden kon worden, lukte dit in de jaren erna niet meer. Met name de strijd rond de Leuvense en Brusselse universiteiten, die uitmondde in de institutionele opsplitsing in Frans- en Nederlandstalige instellingen, was een voorafschaduwning van de strategie van institutionele boedelscheiding.⁵¹ Die trof eerst de christendemocratische en sociaaldemocratische partijen, maar vervolgens ook de gehele staat, resulterend in het staatkundig

47 Niek Pas, *Imaazje! De verbeelding van Provo 1965-1967* (Amsterdam 2003) 263-299. Zie ook Niek Pas, 'De problematische internationalisering van de Nederlandse jaren zestig', *BMGN* 124.4 (2009) 618-632; het postuum uitgegeven werk van Hans Righart, *De wereldwijde jaren zestig. Groot-Brittannië, Nederland, de Verenigde Staten*, Paul Luyckx en Niek Pas (red.) (Utrecht 2004); en Geert Buelens, *De jaren zestig. Een cultuurgeschiedenis* (Amsterdam 2018).

48 Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980, Deel 2. 1914-1980*, 207-209. Zie hierover ook de bijdrage aan de discussie over Hein Klemann, *Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting* (Amsterdam 2002); Erik Buyst en Wim Lefebvre, 'De Nederlandse economie tijdens de Tweede Wereldoorlog bekeken vanuit een Vlaams/Belgisch perspectief', *BMGN* 119.2 (2004) 193-198.

49 Vincent Dujardin en Michel Dumoulin, 'Eendracht nog altijd macht? 1950-1970', in: Vincent Dujardin en Michel Dumoulin, Marnix Beyen, Emmanuel Legrand en Mark van den Wijngaert (red.), *Nieuwe Geschiedenis van België III 1950-heden* (Tielt 2009) 1353-1533.

50 Marcia Luyten, *Het geluk van Limburg* (Amsterdam/Antwerpen 2015).

51 Luc Courtois, 'Louvain-la-Neuve: du Walen buiten à l'affirmation wallonne', in: Luc Courtois en Jean Pirotte (red.), *Entre toponymie et utopie. Les lieux de la mémoire wallonne* (Louvain-la-Neuve 1999) 265-283; Jo Tollebeek en Liesbet Nys (red.), *De stad op de berg: een geschiedenis van de Leuvense universiteit sinds 1968* (Leuven 2005).

monstrum van drie gemeenschappen, drie gewesten en een federale overheid, vertegenwoordigd in zes parlementen en regeringen – de Vlaamse gemeenschap en het Vlaamse gewest overlappen, de andere niet.⁵²

De jaren zestig in Nederland hadden eerder het omgekeerde politiek-institutionele effect. Ook daar kwam na de verkiezingen van 1967 met name de KVP in het nauw, maar dat luidde juist integratie in van christendemocratische partijen en de totstandkoming in 1980 van het Christen-Democratisch Appel (CDA). De PvdA behield een dominante positie op de linkerkant van het politieke spectrum en wist met Keerpunt '72 zelfs een nauwe samenwerking tussen progressieve partijen tot stand te brengen (waarna de gemarginaliseerde overige linkse partijen samensmolten in Groen Links). Terwijl het Belgische partijenlandschap in Vlaamse en Waalse organisaties uiteenviel, stroomden er vanaf de jaren zestig in Nederland drie ideologische stromingen traag door het oneindig laagland – met de liberalen van de Vereniging voor Vrijheid en Democratie (VVD) en de Democraten '66 als derde en kleinste stroom.⁵³ Tot de opkomst van het populisme in 2002, was de grootste verandering in dat landschap de totstandkoming in 1994 van het Paarse kabinet van PvdA, VVD en D'66, waarmee een periode van 77 jaar confessionele regeringsdeelname ten einde

kwam. Maar ook dit was, in de woorden van de minister-president van Paars, Wim Kok, een 'doodgewoon kabinet'.⁵⁴

Tegelijk duidde het ontstaan van Paars op een derde fundamenteel verschil in de doorwerking van de jaren zestig in Nederland en België: in culturele zin hadden zij in Nederland een homogeniserend gevolg, maar in België droegen zij bij aan culturele fragmentatie. In de Belgische historiografie worden met enige regelmaat de woorden van eerste minister Gaston Eyskens herhaald die in de context van de eerste staatsvorming op 18 februari 1970 verklaarde dat 'la Belgique de papa a vécu'. De strijd tegen de talentelling kan gezien worden als het openingssalvo van de Belgische jaren zestig, die wellicht nog het best getypeerd kunnen worden als een afrekening met een door een Franstalige elite gedomineerde nationale cultuur. In plaats daarvan kwamen taalkundig en cultureel gedifferentieerde gemeenschappen, die niet vanzelfsprekend een progressieve signatuur hadden. Daarin verschilden zij van veel andere identiteitspolitieke emancipatieprojecten met hun wortels in de jaren zestig – feminisme, homobeweging, zwarte bewustwording. De Waals/Vlaamse strijd spleet de katholieke kerk in een conservatieve en progressieve vleugel, en mobiliseerde een beweging van studenten en arbeiders, die behalve voor democratie en rechtvaardigheid ook streed voor soevereiniteit van de eigen taalgemeenschap. Zoals Niek Pas heeft laten zien, was er ook in België wel een aanzet tot een anarchistische beweging zoals het Nederlandse Provo, maar raakte die al snel verstrengeld met communautaire kwesties, wat zelfs uitmondde in een samenwerking tussen Antwerpse Provo's en de Volksunie.⁵⁵

52 Zie voor de impact van deze boedelscheiding: Harry Van Velthoven, *Waarheen met België? Van taalstrijd tot communautaire conflicten* (Brussel 2011); Herman Van Goethem, *Belgium and the Monarchy. From National Independence to National Disintegration* (Brussels 2010); Marnix Beyen en Philippe Destatte, *La Belgique va-t-elle disparaître? Itinéraire d'une nation européenne. Débat animé par Luc Hossepied* (La Tour-d'Aigues 2011); Martin Conway, *The Sorrows of Belgium. Liberation and Political Reconstruction, 1944-1947* (Oxford 2012).

53 Jos de Beus, Jacques van Doorn en Piet de Rooy, *De ideologische driehoek: Nederlandse politiek in historisch perspectief. Tweede herziene editie* (Amsterdam 1996).

54 Klaartje Peters, *Een doodgewoon kabinet. Acht jaar Paars 1994-2002* (Amsterdam 2015).

55 Niek Pas, *Imaazje!*, 263-299. Het verschil in tempo, aard en impact van de jaren zestig in Nederland en België

Even opmerkelijk als de fragmentatie aan Belgische kant is de opvallend krachtige culturele homogenisering die in Nederland in de jaren zestig plaatsvond. In de historiografie van de Nederlandse jaren zestig draait het tot nu toe vooral om de vraag naar oorzaken. Na vijftig jaar debat hierover, zou geconcludeerd kunnen worden dat die gezocht moeten worden in een dialectiek tussen opeenvolgende rebellerende generaties, die – aangejaagd door media op zoek naar een groter marktaandeel en nieuwe professionele kansen – voorop gingen in maatschappelijke vernieuwing; en een elite die in reactie op groeiende welvaart, stijgende opleidingsgraad en toenemende sociale mobiliteit de vernieuwing omarmde om daarmee alles zoveel mogelijk bij het oude te houden.⁵⁶ Maar in vergelijking met België zijn vooral de gevolgen opvallend: in Nederland is in de jaren zestig een gematigd progressieve cultuur ontstaan, waarin individuele zelfontplooiing en eigen verantwoordelijkheid de basis vormden voor een neoliberale coalitie tussen, in onderlinge afwisseling, twee van de drie ideologische stromingen van christendemocraten, sociaaldemocraten en liberalen.⁵⁷

wordt bevestigd in Henk Kleijer, Rudi Laermans en Ger Tillekens, 'De markt van vermaak en plezier. Over het ontstaan van een zelfstandige jeugdcultuur in België en Nederland', *Sociologische Gids* 39.5-6 (1992) 384-399. Zie ook Louis Vos, Mark Derez en Ingrid Depraetere, *Studentenprotest in De jaren zestig: de stoute jaren* (Tiel 1988); Bart Latré, *Strijd en inkeer: de kerk- en maatschappijkritische beweging in Vlaanderen, 1958-1990* (Leuven 2011).

⁵⁶ Zie Righart, *De eindeloze jaren zestig*; Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw*; Evelien Tonkens, *Het zelfontplooiingsregime: de actualiteit van Dennendal en de jaren zestig* (Amsterdam 1999); een combinatie van Righart's visie en de analyse van de gemediatiseerde beeldvorming van Niek Pas is recentelijk gezocht door Piet de Rooy, *Alles! En wel nu! Een geschiedenis van de jaren zestig* (Amsterdam 2020).

⁵⁷ Jan Willem Duyvendak en Menno Hurenkamp, *Kiezen voor de kudde: lichte gemeenschappen en de nieuwe*

Het is in deze constellatie dat de Tweede Wereldoorlog en het koningshuis, twee andere splijtzwammen in de Belgische politieke cultuur, in Nederland zo anders doorwerkten. De herleving van de taalstrijd in de jaren zestig werd in belangrijke mate gevoed door het ressentiment van de repressie, terwijl de consensuele werking van de monarchie teniet was gedaan door de koningskwesie.⁵⁸ In Nederland ontstond daarentegen een nieuw Oranjenationalisme, dat onder koningin Wilhelmina weliswaar in autoritaire richting leek op te schuiven, maar onder Juliana zo ver gedomesticeerd raakte dat zelfs de rookbom in protest tegen het huwelijk van Beatrix en Claus in de nationale folklore geïntegreerd kon worden. De snelle acceptatie van Claus bracht ook aan het licht dat de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog, na de politieke strijd rond de mislukte zuivering van de jaren vijftig, in de jaren zestig bijdroeg aan de eenwording van Nederland. De televisieserie *De Bezetting* (1960-1965), de publicatie van Jacques Pressers *Ondergang* (1965) en de verspreiding van Henk van Randwijks *In de schaduw van gisteren* (1967) als herdenkingsuitgave van het Nationaal Comité ter gelegenheid van 25 jaar bevrijding vormden de ingrediënten voor een nationale cultuur waarin trots en schaamte bijdroegen aan een breed gedeeld streven naar sociale rechtvaardigheid en individuele vrijheid.⁵⁹

meerderheid (Amsterdam 2004). Zie ook het themanummer 'De zichtbare hand: een historisch-sociologische benadering van neoliberalisme in Nederland' van *Tijdschrift Sociologie* 15.3 (2019).

⁵⁸ Huysse en Dhondt, *Onverwerkt verleden*; Herman van Goethem, *Belgium and the monarchy*.

⁵⁹ Jacques Presser, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom (1940-1945)* (Den Haag 1965); Henk van Randwijk, *In de schaduw van gisteren. Kroniek van het verzet in de jaren 1940-1945* (Amsterdam 1967); zie voor impact van de bezetting: Frank van Vree, *In de schaduw van Auschwitz: herinneringen, beelden,*

Ten slotte

Deze verkenning van de recente geschiedenis van de Lage Landen maakt duidelijk dat België en Nederland nu verder van elkaar afliggen dan ooit tevoren. Die tweedeling komt tot uitdrukking in een radicaal gescheiden historiografie. Dat staat in scherp contrast met het streven van eerdere naoorlogse generaties historici, die de Lage Landen ambieerden te analyseren in onderlinge samenhang, al was het maar die van de kaft van een boek of tijdschrift. Tegelijkertijd maakt de vergelijking tussen Nederland en België duidelijk waar die eigen paden naartoe hebben geleid. Na een grotendeels parallelle moderne geschiedenis is België het pad opgegaan van de culturele verscheidenheid, politieke verdeeldheid en institutionele fragmentatie. Maar even opmerkelijk is de Nederlandse weg. Anders dan gesuggereerd in geschiedenissen van de jaren zestig, waarin conflict en protest centraal staan, zien de Nederlandse jaren zestig in de spiegel van de Lage Landen eruit als een moment van nationale eenwording,

dat heeft bijgedragen aan de succesvolle politieke kanalisering van maatschappelijke conflicten en institutionele stabiliteit van de Nederlands staat.

Dat verklaart ten slotte misschien ook iets van de schok die het populisme in Nederland teweegbracht. Terwijl in België het radicaal-rechtse discours stuitte op een cordon sanitaire, vermoedelijk ook om een ideologische herbesmetting van het Vlaamse nationalisme tegen te gaan, presenteerden Fortuyn, Wilders en Baudet zich als uitdagers van een politiek kartel dat te lang maatschappelijke conflicten in een consensuele politiek had gesmoord. Sinds 2002 is de Nederlandse politieke cultuur uiteindelijk net zoals de Belgische zoekende naar een nieuw evenwicht.

Over de auteur

Prof. dr. **Ido de Haan** is hoogleraar Politieke Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.
Email: i.dehaan@uu.nl

geschiedenis (Groningen 1995); Chris van der Heijden, *Dat nooit meer. De nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland* (Amsterdam 2011), 360-506. Zie ook Josip Kešić en Jan Willem Duyvendak, 'Anti-nationalist nationalism: the paradox of Dutch national identity', *Nations and Nationalism* 22.3 (2016) 581-597.